

Цитування:

Завальнюк А. Ф., Мозгальова Н. Г., Барановська І. Г. Про відродження незакінченої опери М. Леонтовича «На Русалчин Великдень». *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал.* 2021. № 1. С. 136-141.

Zavalnyuk A., Mozgaliova N., Baranovskaya I. (2021). On the revival of the unfinished opera by M. Leontovich "Water Nymph's Easter". *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 1, 136-141 [in Ukrainian].

Завальнюк Анатолій Федорович, заслужений діяч мистецтв України, кандидат мистецтвознавства, професор кафедри музикознавства, інструментальної підготовки та хореографії Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0857-8811>

Мозгальова Наталія Георгіївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри музикознавства, інструментальної підготовки та хореографії Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7857-7019>

Барановська Ірина Георгіївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музикознавства, інструментальної підготовки та хореографії Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8223-1683>
mozgaliovan@gmail.com

ПРО ВІДРОДЖЕННЯ НЕЗАКІНЧЕНОЇ ОПЕРИ М. ЛЕОНТОВИЧА «НА РУСАЛЧИН ВЕЛИКДЕНЬ»

Метою дослідження є визначення особливостей відродження незакінченої опери М. Леонтовича «На Русалчин Великдень». **Методологія** дослідження полягає в застосуванні методів історіографічного аналізу та синтезу, порівняння та узагальнення, персонології, теорії особистості, джерелознавчого та герменевтичного підходів. Це дало можливість зібрати та дослідити невідомі та маловідомі факти написання опери М. Леонтовича «На Русалчин Великдень», виявити та схарактеризувати етапи її відродження. **Наукова новизна** роботи полягає у виявленні новаторського стилю музичної мови опери М. Леонтовича «На Русалчин Великдень», її місця та ролі не лише у музичній творчості композитора, а й усього оперного мистецтва України. **Висновки.** Діяльність видатного українського композитора М. Леонтовича, незважаючи на переслідування, державні та цензурні утиски, зробила значний внесок у розвиток національного музичного мистецтва, пропала фольклорні основи та традиції українського народу. Його опера «На русалчин Великдень» стала закономірним продовженням хорової творчості, яка була композиторською лабораторією, де відточувалася майстерність поліфоніста, інтерпретатора поетичного змісту, відбувалися пошуки новаторського підходу до поєднання національних та загальнолюдських музичних цінностей.

Ключові слова: календарні обряди, народна пісня, опера, поліфонія, русалка, фольклор.

Zavalnyuk Anatoly, Honored Artist of Ukraine, Ph.D. in Arts, professor of the department of musicology and instrumental training of Vinnitsa State Pedagogical University named after M. Kotsiubynskyi; Mozgaliova Natalya, Doctor of Education, Professor, head of the department of musicology and instrumental training of Vinnitsa State Pedagogical University named after M. Kotsiubynskyi; Baranovskaya Irina Candidate of pedagogical sciences, associate Professor of the department of musicology and instrumental training of Vinnitsa State Pedagogical University named after M. Kotsiubynskyi

On the revival of the unfinished opera by M. Leontovich "Water Nymph's Easter"

The purpose of the article is to determine the peculiarities of the revival of the unfinished N. Leontovich's opera "Water Nymph's Easter." **The methodology** consists of the application of methods of historiographic analysis and synthesis, comparison and generalization, personality theory, cultural studies, and hermeneutic approaches. This made it possible to collect and investigate unknown and little-known facts about the writing of N. Leontovich's opera "Water Nymph's Easter," to reveal and characterize the stages of its revival. **The scientific novelty**

of the work consists in identifying the innovative style of the musical language of the opera N. Leontovich "Water Nymph's Easter," its place and role not only in the musical work of the composer but also in the entire operatic art of Ukraine. **Conclusions.** The activities of the prominent Ukrainian composer N. Leontovich, despite the persecution, state, and censorship oppression, made a significant contribution to the development of national musical art, promoted the folklore foundations and traditions of the Ukrainian people. His opera "On the Mermaid Easter" became a natural continuation of choral art, which is considered to be a composer's laboratory, where the skills of a polyphonist, an interpreter of poetic content were perfected, and an innovative search for a combination of national and universal human values took place.

Key words: calendar rites, folk song, opera, polyphony, mermaid, folklore.

Актуальність теми дослідження. Запропонована публікація подається на знак пошани до видатного українського композитора Миколи Леонтовича, що продовжує традицію поглиблення наших знань про маловідому спадщину української музичної культури. Саме тому ми звертаємось до маловідомої опери М. Леонтовича «На русалчин Великдень». У цьому творі композитор демонструє свій новаторський стиль музичної мови, гармонію, поліфонію, музичну драматургію, відчуття багатства українського фольклору з фантастичними календарними обрядами, іграми, хороводами, поетичними сюжетами народних легенд та вірувань. Шкода, що цей твір прозвучав лише через пів століття після трагічної загибелі автора.

Аналіз досліджень і публікацій. Зацікавленість творчістю видатного українського композитора М. Леонтовича характерна для багатьох українських дослідників, педагогів, митців ХХ століття. Вона знайшла відображення в наукових доробках Л. Архімовича, М. Гордійчука, А. Завальнюка, Л. Кобільника, С. Лісецького, С. Людкевича, І. Околовича, С. Орфеева та ін.

Мета дослідження – визначення основних етапів відродження незакінченої опери М. Леонтовича «На Русалчин Великдень».

Виклад основного матеріалу. Один із перших дослідників життя і творчості композитора Я. Юрмас (справжнє прізвище Георгій Масютін), який ще в двадцяті роки зібрав близько 120 спогадів, писав: «Навесні 1919 р. Леонтович відвідав якось першу Українську гімназію в Києві. Директор звернувся до нього з проханням щось написати на текст Б. Грінченка. Леонтович погодився і попросив дати текст. Одержавши вірш, написаний у розмовній формі, "На русалчин Великдень" (з сільських оповідників), Леонтович швидко поклав на музику деякі уривки з нього. У своєму щоденнику від 11 травня 1919 р.[4, 74] Леонтович зазначає: «Вчора почав, сьогодні кінчив музику до дитячої сцени Б. Грінченка "На русалчин

Великдень"». Мають виконувати в 1-й гімназії 15 травня (день Бориса). За свідченням композитора П. Козицького, ці хорові мініатюри дуже полюбилися дітям. Далі Юрмас підкреслює: цю музику, написану із спеціальною метою для самостійного дитячого виконання, слід вважати за оперу на текст цього ж твору Грінченка. Леонтович почав писати оперу трохи пізніше – з листопада 1919 року, коли залишив Київ та переїхав до Тульчина. Грінченкового тексту вистачало лише на один акт, який згодом Танашевич розширила.

Про початок роботи над оперою приводимо тут романтичні спогади одного із колег Леонтовича по Тульчинському єпархіальному училищу Якіма Греха, талановитого вчителя музики і знавця народних пісень. Грех пише: Вже з самого початку Леонтовича не задовольнив короткий текст Грінченка. Він звернувся до мене, чи міг би я розширити цей текст – з однієї дії зробити дві або й три. Шукав поради, в якому б напрямку це зробити. Коли я відмовився, Леонтович згадав, що він знає одну свою ученицю, яка вже не раз пробувала свої сили у поезії. Цією ученицею була Надія Василівна Танашевич. Вона жила за 70 верст від Тульчина (в Стражгороді). Микола Дмитрович задумав відвідати її і дати завдання. До того ж недалеко від неї жив його батько (с. Марківці), до якого вирішив добиратись пішки за підмогою (хлібом). Літом 1920 року ми помандрували обидва з Тульчина він – в Марківку, я – в Теплик. По дорозі Леонтович розповідав дещо про Танашевич, казав, що вона стала гарною, ... проспівувала йому вже багацько народних пісень, деякі з них вже розклав, а інші, разом із зібраними нею в селі Стражгороді, думав використати в опері. Ці пісні хоч, може, не дуже оригінальні музикою, але зате цікаві за змістом. Леонтович задумав зовсім розширити свою оперу. Перший акт закінчений, і деякі пісні для інших актів вже він обробив, але композиція не посувалася вперед тому, що йому самому треба було багато часу. Згадував, що його останніми

часами зацікавила музика Скрябіна. В подальшій розмові цікавило його моє життя, жартівливо обіжався, що я його покинув у Тульчині, питав про Танашевич і які мої спостереження відносно неї. Ніколи злим словом не висловлювався він про неї, а все немов з якимось батьківським щирим серцем відзивався. Під кінець зазначив, що він на короткий час прийшов в ту сторону і через тиждень мусить вертати, бо в Тульчині жде його багацько роботи [4, 75]. Але до Тульчина Леонтович уже не повернувся. Вірогідно, таємничі плани його поїздки за кордон прискорили сплановану трагічну розв'язку життя славетного композитора.

Яскравість таланту та індивідуальна самобутність авторів опери прослідковується і в спогадах самої Надії Танашевич: «Про нашу спільну працю», де поетеса згадує пережиті творчі сумніви, суперечливі переживання, а разом з тим легкість співпраці з даровитою особистістю композитора. «У 1920 р., коли Микола Дмитрович задумав ще другу дію, я була зовсім проти неї. Так, щоб витримати поетичний стиль, я думала, що казка про любов Русалки й Андрія повинна прошуміти мов пісня й урватись назавжди, залишитись казкою одного щасливого дня в житті. Може, від того і назва “Великдень”, хоч Великдень Рахманський – це день співів русалок, бо про походження назви є етнографічне уявлення, пов'язане з іншими тлумаченнями... Микола Дмитрович так мені відповідав на те, що я не хотіла братися за створення лібрето, не почувавши себе ні драматургом, ні поетом: “Ні, ти можеш створити, бо ти маєш поетичний нахил, а що не знаєш театру, то будеш додержуватись правдивості, а правда – це головне. А щодо фантазії, то знай, що декорація тепер не спиниться ні перед яким задумом, нема неможливого для театру, все, що хочеш, можна показати на сцені”. Тоді я згодилася писати, почувавши, що Миколі Дмитровичу не страшно, він творча натура і все мені допоможе» [4, 76].

Невідомо, якою була б подальша доля одноактної опери, коли б цим твором не зацікавився інший великий композитор, сучасник Леонтовича – Станіслав Людкевич. Людкевич береться до постановки початкових фрагментів опери, яка вперше була здійснена оперною студією Львівської консерваторії в 1947 році. Інструментування окремих фрагментів для малого складу зробив С. Людкевич, він й особисто диригував прем'єрою.

У 1948 році Людкевич у своїй науковій статті Музична мова в оригінальних хорових творах і опері «На русалчин Великдень» дає глибокий аналіз суті новаторства композиторського стилю Леонтовича, який розкрився саме в цьому незавершеному творі» [2, 36].

Це стосується, в першу чергу, гармонічної мови опери, яка, за визначенням Людкевича, рішуче відрізняється від гармонії всієї попередньої творчості композитора. У цьому зв'язку Людкевич погоджується із словами редактора першого видання опери Я. Юрмаса, який у примітках зауважує, що гострота вислову музичної мови Леонтовича перевищує тут усе, що в українській музичній літературі з'явилося після смерті Лисенка в перших двох десятиліттях ХХ століття. Далі на конкретних прикладах з різних місць опери Людкевич дуже професійно показує, як Леонтович засобами гармонії створює ліричні настрої фантастичного сюжету твору, психологічні портрети русалок, їх душевні переживання. Разом з тим на фоні новітньої гармонічної мови Леонтович поєднує прозорі хорові та ансамблеві гармонії, які притаманні його раннім традиційним партитурам, обробкам народних пісень.

Підводячи підсумки в характеристиці музичної мови і враховуючи ті злиденні умови, в яких жив композитор, Людкевич пише: «Леонтович був надто великий з ласки богів музичний талант, щоб міг навіть у найбільш некорисних умовах зовсім занепасти. Ще живучи в глибокій провінції, учителюючи серед сільських дітей, він знаходив собі правильну мистецьку дорогу... « На власне запитання про доцільність звертатись до цього твору теоретикам і практикам Людкевич стверджує: «Відповідь може бути тільки одна, для нашого музикознавства надзвичайно цікаво буде дослідити сам верстат (лабораторію) праці композитора такої величини як Леонтович. А може і справа закінчення опери не зовсім пропадає...» [2, 135-136]. Закінчує статтю Людкевич сподіваннями зберегти, що тільки можливо, із спадщини геніально талановитого композитора. Ці надії Людкевича здійснились майже через 30 років. За завершення опери Леонтовича взявся талановитий учень Людкевича – Мирослав Скорик.

Музична драматургія і композиційний план опери «На русалчин Великдень» Леонтовича нетрадиційні й саме тому при її слуханні виникають деякі проблеми через відсутність драматургічного дійства. Цей твір,

безумовно, – явище художньо-довершене і новаторське. Довгий час над твором тяжіла думка, що опера не завершена, композитор дійсно не встиг його остаточно дописати – цьому завадила раптова смерть. Але С. Людкевич, який у статті «Музична мова в оригінальних хорових творах і опері «Русалчин великдень» М. Леонтовича відзначив оригінальну й нову музичну мову цього твору і висловив думку, що оперу можна завершити. Дещо пізніше (у 1967 році) М. Гордійчук у своїй статті «На русалчин великдень» дає досить об'ємну характеристику опери. Він аргументує взаємну обумовленість окремих номерів твору, вказує на об'єднання їх у великі сцени, зокрема звертає увагу на хор «Ой гори, ой світи», що повторюється двічі, а між ними даються інші номери; про пісню Четвертої русалки «Я на світі жила сиротою» і наступний за нею хор «Хай іде насува чорна хмара». При написанні статті М. Гордійчук користувався рукописом Леонтовича, в останньому абзаці дослідник відзначив таке: «Це на диво довершений одноактний музично-сценічний твір, який, без сумніву, ввійде в скарбницю культурних цінностей українського народу як одне з її кращих надбань» [3, 132]

Очевидно, останній абзац своєї статті про оперу Леонтовича М. Гордійчук написав вже прослухавши твір відредагованим. На жаль, тут не зроблено аналізу редакторської праці. У клавирі опери «На русалчин великдень», що був надрукований у 1977 році, М. Скорик дуже ретельно відзначив, який текст автора він залишив без змін, а що змушений був змінити чи дописати. Переглянувши примітки редактора переконуємося, що із 31 номера опери більшу половину збережено без змін, чотири перероблено частково, кілька номерів доопрацьовано редактором. Тобто оперу збережено майже в такому вигляді, як його задумав автор.

Короткий зміст опери: в ніч перед «русалчиним Великоднем» козак відбився від війська, заблукав і потрапив на лісову галявину, на якій після заходу місяця збиралися русалки. З води виходять русалки. Під сяйвом місяця вони ведуть хороводи. Зачарований красою дніпровських русалок, козак захоплено стежить за ними. Окремі русалки розповідають про своє життя серед людей, про горе, якого вони зазнали і через яке перетворились на русалок. А ось одна із русалок помітила козака. Усі русалки з криком кидаються на козака, який за ними підглядає, щоб залоскотати його та затягнути під воду. Та одна наймолодша русалка закохується у козака

і з метою відтягнути розправу над ним пропонує загадати кілька загадок:

Що без кореня росте?

Що в лісі без цвіту цвіте?

Що без полум'я ясно горить?

Що без повода вірно біжить?

Якщо козак не відгадає загадок, на нього чекає смерть у холодній воді. Так наймолодша русалка, що тільки недавно потрапила у сім'ю своїх подруг і ще не забула життя між людьми, хоче врятувати вродливого юнака. Вона тікає разом з козаком, а всі русалки та лісові страхіття кидаються за ними навздогін, але тут збігає ніч, місяць заходить за обрій, русалкам необхідно повертатись до Дніпра, й козак знову залишається один на лісовій галявині.

Редагуючи оперу, М. Скорик зумів розкрити найтонші деталі авторського задуму. До нелегкого завдання М. Скорик поставився тактовно і з тим великим пієтетом до пам'яті незабутнього Миколи Дмитровича, про який говорив Людкевич. М. Скорик проявив себе вдумливим і допитливим художником-реставратором. У всіх фрагментах він користувався виключно матеріалами оригіналу, тонко відчув індивідуальний стиль і творчий задум Леонтовича. Приступаючи до редагування опери, М. Скорик поставив перед собою завдання надати творові Леонтовича цілком завершеної форми як з погляду змісту, так і з погляду музичної драматургії. Редактор сюжету Д. Бобир, не змінюючи ідейно-художньої концепції лібрето Н. Танашевич, лише підсилив художність мови, наблизивши її до фольклорних джерел. Впорядковуючи музичну частину, М. Скорик довершив ті епізоди, які залишились в ескізах, зокрема у сцені появи «лісових страхіть», погоні русалок за козаком, фінал та інші. Завершуючи ці епізоди, М. Скорик зовсім не залучав стороннього музичного матеріалу, а як художник-реставратор усе виконав на основі авторського матеріалу. Особливо бережливо М. Скорик поставився до індивідуального музичного стилю, збагативши барвами своєї оркестровки оригінальну гармонію Леонтовича. Через трагічну смерть М. Леонтович не встиг оркеструвати свого твору. Всю цю велику й відповідальну роботу виконав М. Скорик.

«На русалчин Великдень» належить до жанру народно-фантастичної опери. За характером вона близька до опер М. Римського-Корсакова, «Утопленої» та «Різдвяної ночі» М. Лисенка. Вся тематика опери Леонтовича виростає на основі переосмисленої ритміки та мелодики

українських народних веснянок, русальних та купальських пісень. Разом з тим, «дослівного цитування» цих фольклорних жанрів в опері немає.

Розпочинається опера таємничим дійством, що розгортається на мальовничій лісовій галявині – місці розваг русалок. Музичний вступ відразу настроює глядача на сприйняття казково-фантастичних образів. Музичний матеріал, що використав Леонтович для характеристики цієї арії, нагадує побутові народні романси, які не належить до фольклорної теми, а є оригінальним твором композитора.

Головна тема опери виростає з українських казок, легенд, пов'язаних з віруваннями в русалок, мавок, лісовиків та інших міфічних сил. Уся музична тканина твору пов'язана з народними звичаями, обрядами, танцями та хороводами, ладо-інтонаційні властивості яких майстерно переосмислюються композитором. Особливо це відчутно в хорових веснянках. Ці світлі, життєрадісні пісні-ігри «Ой гори, ой світи», «Чи всі ви, сестриці» подаються в опері як хороводи-танці. Надзвичайно фантастичним колоритом виділяється чоловічий хор «лісових страхіть» – «Що за шум, що за крик».

Найвищим досягненням в опері є змалювання образу русалок. Це живі, багатостраждальні персонажі, яких автор наділяє почуттями земних істот. Кожна русалка наділена своєю, індивідуальною характеристикою. Музика арій русалок лірична, мрійлива, споглядальна.

Накреслений автором основний конфлікт опери – протиборство світу реального зі світом фантастичним – вирішений у самому процесі творення колективного образу русалок. У ряді епізодів твору (вступ, симфонічні «появи» русалок і «лісових страхіть», сцени суперечок з Козаком) вони виступають як справжні представники світу фантастичного – таємничого, зловісно-загрозливого, агресивного. Проте все це долається на диво життєвою і здоровою стихією веснянок, які всевладне панують там, де русалки ведуть танці-хороводи або реагують на розповіді своїх подруг про їх нелегке життя серед людей. В епізодах такого змісту русалки мовби стають простими сільськими дівчатами – з їх піснями й іграми, споконвічними звичаями.

Танці й хороводи відіграють у творі Леонтовича провідну роль. А тому «На русалчин Великдень» набуває характерних рис опери-балету. У цілому твір видається дещо статичним. Однак, недостатність зовнішньої

дії повністю компенсується активно-динамічним внутрішнім розгортанням образів і ситуацій. Музична драматургія опери цілісна й логічна. Весь матеріал групується у великі сцени, які природно впливають одна з одною. Дуже важливим виразним компонентом є партія оркестру, моменти драматичного напруження, фантастичні й жанрові картини правдиво передані в звучаннях оркестру. І це стосується як самостійних епізодів, так і супроводу, що доповнює і поглиблює вокальні лінії, розкриває психологічний підтекст змісту окремих сценічних ситуацій.

Прикметною особливістю опери є також наскрізний розвиток образів, наявність лейтхарактеристик, переважно пов'язаних з фантастичними моментами. Більшість їх впливає з музичного матеріалу вступу.

Прем'єра опери відбулась 13 листопада 1977 року до 100-річчя з дня народження М. Леонтовича у національному академічному театрі опери і балету України ім. Т. Шевченка. Нове народження опери відбулося завдяки великій попередній праці професора М. Гордійчука, диригента і постановника опери І. Гамкало, балетмейстера Г. Майорова, хормейстера Л. Венедіктова, за участю балету, хору та провідних артистів театру Г. Циполи, Є. Колесник, М. Стеф'юк, Г. Туфтіної, В. Мартисової та інших.

Наукова новизна роботи полягає у вивченні особливостей відродження незакінченої опери М. Леонтовича «На Русалчин Великдень», виявленні новаторського стилю музичної мови цієї опери, її місця та ролі не лише у музичній творчості композитора, а й усього оперного мистецтва України.

Висновки. Опера «На русалчин Великдень» М. Леонтовича була закономірним продовженням його самореалізації як композитора. «Літні тони», «Легенду», «Льодолом» слід розглядати як пошук Леонтовичем власного авторського стилю, де наслідком мала постати велика форма, до якої він прагнув. Робота М. Леонтовича з оркестром, масштабні духовні твори, розгорнуті композиції на основі фольклорних джерел – усе це слід розглядати як інтуїтивне передчуття великого таланту щодо власної творчої місії. Можна сказати і так: його хорові твори, позначені печаттю геніальності, були композиторською лабораторією, де відточувалася майстерність поліфоніста, інтерпретатора поетичного змісту, відбувалися пошуки новаторського підходу до поєднання

національних та загальнолюдських музичних цінностей.

«На русалчин Великдень» – світла печаль української музики... Не судилося!.. Як нездійсненна мрія. Не судилося увійти в Європу з великою формою, з оперою. Але хорові мініатюри завоювали світ. Назавжди. Благословенне народження і пам'ять Великого Митця!

Література

1. Гордійчук М. (1972) Микола Леонтович. Київ: Музична Україна. 55с.
2. Людкевич С. (1976) Музична мова в оригінальних хорових творах і опері «На русалчин Великдень». Дослідження і статті. Київ: Музична Україна. 186с.
3. Лісецький А. (2009) Особливості музичної драматургії опери «На русалчин Великдень» М.Леонтовича. Науково-методичні матеріали. Київ:Музична Україна.131-135.
4. Завальнюк А. (2002) Микола Леонтович: дослідження, документи, листи: (до 125-ї річниці від дня народження). Вінниця: Розвиток.190с.
5. Завальнюк А. (2017)Микола Леонтович. Повне зібрання хорової та педагогічної спадщини: (до 140-ї річниці від дня народження). Вінниця: Нілан- ЛТД.686с.
6. Микола Леонтович (1982):Збірник на пошану великого українського композитора. Зібрав і впорядкував проф. С. Вожаківський. Нью-Йорк.152с.
7. Орфеев С. М. (1981) Леонтович і українська пісня. Київ: Музична Україна. 76 с.

References

1. Gordiychuk, M. K. (1972). Nikolay Leontovich. Kyiv: Music Ukraine. [in Ukrainian].
2. Lyudkevych, S. F. (1976). Musical speech in original choral works and opera "On the Rusalichin Easter". Research and articles. Kyiv: Music Ukraine. [in Ukrainian].
3. Lisetskii, A.S. (2009). Features of musical dramaturgy of the opera "On the Merry Easter" by M. Leontovich. Scientific and methodical materials. Kyiv: Music Ukraine. [in Ukrainian].
4. Zavalniuk A. F. (2002). Nikolai Leontovich: research, documents, letters: (to the 125th anniversary of his birth. Vinnytsya: Development.[in Ukrainian].
5. Zavalniuk, A. F. (2017). Nikolai Leontovich. Complete collection of choral and pedagogical heritage: (to the 140th anniversary of his birth). Vinnytsya: Nilam LTD. [in Ukrainian].
6. Nikolay Leontovich. (1982). Collection for the honor of the great Ukrainian composer. Assembled and commissioned by prof. Vozhjukovsky S. New York. [in English].
7. Orfeev, S. M. (1981). Leontovich and Ukrainian song. Kyiv: Music Ukraine. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 09.09.2020
Отримано після доопрацювання 05.10.2020
Прийнято до друку 12.10.2020*